

С. М. Лінда, Л. О. Шулдан*

Національний університет “Львівська політехніка”,
кафедра дизайну та основ архітектури,
кафедра архітектурного проектування та інженерії

ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ МИНУЛОГО: ДОЛЯ БУДІВЕЛЬ СОЦІАЛІСТИЧНОГО РЕАЛІЗМУ У СТОЛИЦЯХ КРАЇН КОЛИШНЬОГО СХІДНОГО БЛОКУ

© Лінда С. М., Шулдан Л. О., 2018

Розглянуто проблему трактування будівель доби соціалістичного реалізму у столицях країн колишнього соціалістичного табору. Репрезентовано різне ставлення до цих об'єктів у Бухаресті, Софії, Празі та Варшаві, що зумовлено відмінною інтерпретацією свого соціалістичного минулого.

Ключові слова: архітектура, соціалістичний реалізм, столиці країн колишнього соціалістичного табору.

Постановка проблеми

У 1992 р. світ побачило надзвичайно цікаве дослідження професора Umeå University із Швеції Андерса Амана (Anders Åman) “Архітектура та ідеологія у Східній Європі протягом ери Сталіна: аспект історії холодної війни” (Architecture and ideology in Eastern Europe during the Stalin era: an aspect of Cold War history). Це рідкісна та цінна робота, у якій йшлося про експансію архітектури соціалістичного реалізму з Москви на захід з метою утвердження комуністичної ідеології. Експансія набирала форм часто доволі агресивних та брутальних, проте ідеологи режиму її позиціонували як благо і візуалізовували у формі спорудження нових будівель соціалістичного реалізму.

Скоро мине вже 30 років з того часу, як соціалістичний табір став історією. Змінилися уряди країн, вектори їхнього розвитку та геополітичні пріоритети. Але будівлі існують. Вони стоять і нагадують про складне минуле, яке багато хто згадує з ностальгією, а багато хто – з болем. Ці будівлі стали сьогодні вже частиною історичної спадщини, часто “небажаної” спадщини і у багатьох країнах чітко сформувалося власне ставлення до цих будівель, яке, напевне, віддзеркалює відношення до соціалістичного минулого, а, можливо, і актуальні стосунки із Росією, як спадкоємицею Радянського Союзу.

Метою статті є з'ясувати значення будівель доби соціалістичного реалізму у сучасному ідеологічному та культурному просторі столиць країн колишнього соціалістичного табору на прикладі Праги, Бухаресту, Софії, та Варшави. Загалом, проблема збереження об'єктів комуністичного минулого є надзвичайно актуальним та “гарячим” питанням для наукових та громадських дискусій. До цього часу не сформовано єдиного ставлення до збережених об'єктів (особливо, об'єктів знакових, що стали символами колишнього режиму). У статті автор і не прагне розв'язати це складне питання, де переплелися ідеологічні, історичні, культурні, зрештою, економічні аспекти. Метою є репрезентувати різницю у ставленні до цих будівель у різних країнах і, можливо, зрозуміти причини (бодай частково) такої різної інтерпретації спадщини соціалістичного реалізму.

Стан дослідження проблеми

Найціннішим джерелом для написання цієї статті є вищезгадана наукова робота А. Амана “Архітектура та ідеологія у Східній Європі протягом ери Сталіна: аспект холодної війни”. Для дослідження сучасного стану розглянутих об’єктів використано матеріали із періодичної преси, а також окремі статті у наукових виданнях, що стосувалися історії будівництва та сучасного стану будівель соціалістичного реалізму.

Обговорення проблеми

Бухарест: Видавничий дім “Іскра” ім. Сталіна. Проектування найзначнішої сталінської будівлі у столиці Румунії Бухаресті розпочалося у 1949 р. Місце для будівництва нового символу країни вибрано не випадково: це була історична ділянка Бухаресту та, завдяки наявним поблизу іншим знаковим об’єктам, нова будівля ніби органічно “впліталася” у героїчну історію Румунії (рис. 1). Дорога до майбутньої будівлі проходила через вулицю Перемоги та площу Перемоги (відповідно Calea Victoriei та Piața Victoriei), які отримали такі назви на честь перемоги над турками у 1877 р., що й ознаменувало початок румунської незалежності. Далі дорога вела до великої Тріумфальної арки, яку зведено у 1930 роках та присвячено румунам, що полягли у боях Першої світової війни (як відомо, після Першої світової війни Румунія здобула нові території). Величезний проєктований будинок мав проглядатися крізь проліт Тріумфальної арки, маніфестуючи нову, соціалістичну Румунію та фіксуючи нову історичну дату – 1944 рік, рік звільнення міста від нацистів. Отже, сформовано тріаду визначних для новітньої історії Румунії дат: 1877 р., 1918 р. та 1944 р. [1].

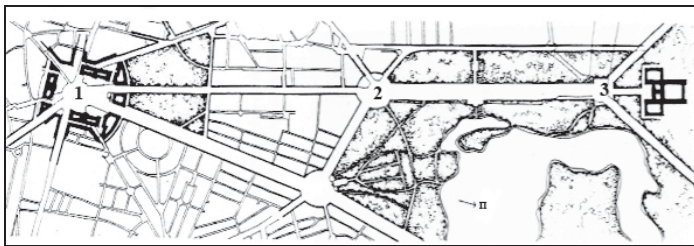

Рис. 1. Дорога до нової будівлі – Видавничого дому “Іскра” у Бухаресті:

1 – площа Перемоги; 2 – Тріумфальна арка;
3 – Видавничий дім “Іскра”

Джерело: Aman A. *Architecture and ideology in Eastern Europe during the Stalin era...* p. 136

Новий об’єкт не лише візуально символізував новий політичний устрій країни, але й маніфестував новий курс її розвитку: інтенсивну індустріалізацію аграрної країни та провідну роль у цьому процесі комуністичної партії, оскільки саме органом пропаганди нової ідеології й повинна стати нова будівля. Її призначено для видавництва державних газет, зокрема газети “Іскра” (Scântea) – головного видання Центрального комітету румунської робітничої партії. Проте це було не лише видавництво, функціонально будівля поєднувала всі необхідні для процесу видання функції: офіси, друкарські цехи, склади, бібліотеки і великий бенкетний зал. Після завершення будівництва саме мало друкуватися щодня 3 млн примірників газет, 100 тис. книжок та 160 тис. брошур. Будівля мала забезпечувати потреби Румунії у підручниках на 98 %. Загальний об’єм будівлі повинен становити 0,75 млн м³, загальна площа – 25 тис. м², а максимальна висота – 101 метр, враховуючи зірку. На практиці ж, не все виконано, хоча масштабами будівля газети “Іскра” вражає й сьогодні...

Конкурсний процес розпочато у 1948 р. У 1949 р. архітектори представили свої проєкти, які демонстрували плюралізм підходів до вирішення проблеми зведення нової будівлі-символу. Партійне керівництво рішуче відкинуло “формалістські, функціоналістські та космополітичні тенденції”. Всі ці рішення жорстко розкритиковано за асиметрію просторових композицій, за “сухі, схематичні, машиноподібні” рішення, за “масивність та брак лету до майбутнього”, за “холодність”, “брутальність” та “брак теплоти”. А ось четвертий проєкт, на думку функціонерів (який охарактеризовано як “гармонію ступінчастої композиції об’ємів”), міг стати відправним пунктом для подальшого проєктування. Авторами четвертого проєкту (зрештою, як і попередніх) були місцеві фахівці, яких очолювали архітектор Хорія Майцу (Horia Maicu) та інженер Панайті

Мацілу (Panaite Mazilu). Робочу групу відряджено у Москву для консультацій із експертами у справі видавництва та з інженерами. Проте група також зустрілася з академіками архітектури Г. Сімоновим та О. Мордвіновим. Проведено консультації, у результаті чого сформульовано вимоги до проекту: будівля повинна бути монументальною та розташовуватися як візуальний акцент на якійсь із важливих вулиць Бухаресту; фасад повинен бути складним, проте симетричним (щоб не було різниці між інтелектуальною та фізичною роботою); необхідно уникати гострих, технічних ліній, оскільки вони належали до декадентського, буржуазного мистецтва; було визнано, що твердження “матеріал визначає форму” є помилковим, натомість запропоновано єдність архітектури і скульптури. Досягнути цього можна, старанно вивчаючи досвід минулого: класичну та національну архітектуру. Проектну групу надихнула архітектура Московського університету [2]. Окрім того, важливо було запозичити інженерний досвід у зведенні висотних будівель.

Після повернення з Москви архітектори надзвичайно швидко доробили проект і вже у 1950 р. оголошено про початок будівництва. 1 травня 1950 р. відбувся великий парад “будівничих Будівлі “Іскри””, які несли великий транспарант із кольоровим перспективним зображенням майбутньої висотки. Будівлю завершено в цілому через 5 років, у 1956 р. встановлено антену, яка розпочала трансляцію Румунського телебачення. Спершу будівлю названо “Видавничий дім “Іскра” ім. Сталіна”, згодом стала лише “Будівлею “Іскри””, після 1989 р. її перейменовано у “Будинок вільної преси”. На свій час це була найграндіозніша реалізація, та й до 2007 р. це була найвища будівля у Бухаресті. Фасади будівлі оздоблено орнаментами із символами Румунської робітничої партії, вікна та портали були обрамлені, як у старовинних румунських церквах та монастирях, а, особливо, в Хурезькому монастирі (Hurezi Monastery). 21 квітня 1961 р. перед будівлею встановлено велетенську статую Леніна [3] (рис. 2).

*Рис. 2. Будинок Вільної преси у Бухаресті сьогодні (1949–1956 рр., колектив архітекторів під керівництвом Х. Майцу).
Джерело: архів С. Лінди, 2017 р.*

*Рис. 3. Фрагмент вежі центральної частини “Будинку вільної преси” у Бухаресті.
Сліди від усунутих символів комуністичної влади.
Джерело: архів С. Лінди, 2017 р.*

Ставлення до будівлі змінювалося. Один з авторів проекту Х. Майцу написав у 1951 р. статтю, де описував ще майбутній проект. У статті проект охарактеризовано такими словами, як “тріумф людини над природою та соціальними силами, що сковують її, його віра у майбутнє, стійкий курс вперед під партії робітничого класу”; сказано, що будівля виражає “перемогу над антитезою між теорією та практикою”, і, звичайно, будівля демонструє черговий приклад

прогресивної архітектури, яка була “національною за формою та соціалістичною за змістом”. У 1956 р. архітектор знову звернувся у своїх публікаціях до будівлі, де вже ствердив, що “ми усвідомлюємо, що ми не створили досконалої архітектури”. Змінилися політичні обставини й сам архітектор змінив своє ставлення до щойно народженого дітища. А у 1980 роках будівлю представляли закордонним гостям як “сором румунської архітектури”. Безумовно, політичне підґрунтя протилежних характеристик будівлі можна зрозуміти. Так само, як думку одного із східнонімецьких архітекторів, який стверджував, що “це взагалі не архітектура, а кітч”. А 3 березня 1990 р. статую Леніна демонтовано, герби Румунської робітничої партії та символи комуністичної влади усунуто з фасадів, хоча місця їх розташування до цього часу чітко можна простежити (рис. 3).

Проте, чи правильно так однозначно щось оцінювати, вирвавши будівлю з контексту часу, протягом якого її створено? А. Аман пише, що “архітектори спробували досягнути краси у популярному сенсі, на ідеологічному підґрунті, будівля мусила передати читабельну розумну картину світлого комуністичного майбутнього”. У такому значенні Будівля вільної преси напевне справді є значним досягненням свого часу. Очевидно, така думка сьогодні вже поширюється серед спеціалістів, у середовищі яких все голосніше лунають голоси про зарахування об’єкта у Список всесвітньої спадщини ЮНЕСКО: “Все... демонструє єдність форм та композиційної мови сталінського класицизму... Вона [будівля – С. Л.] репрезентує, незважаючи на негативні конотації, які поєднані із ідеологічним субстратом дискурсу, незаперечну цінність румунської культурної спадщини, свідчення історичного періоду, який потребує своєї переоцінки в аспекті архітектурної спадщини” [4].

Софія: новий центр столиці. Софія належала до тих європейських столиць, забудова яких дуже серйозно постраждала від війни: близько нового 1944 року місто бомбардували союзницькі військово-повітряні сили. 9 вересня 1944 р. оголошено конкурс на новий генеральний план міста. Для участі у роботі журі запрошено радянських спеціалістів: академіка А. Щусєєв та головного архітектора Ленінграду М. Баранова, згодом О. Мордвінова та К. Алабяна. У результаті чисельних консультацій вже у 1945 р. визріла ідея про будівництво висотного будинку на місці колишнього Королівського палацу, створення нової площі 9 вересня. Так, “досвід Радянського Союзу” Болгарія перейняла раніше від інших країн Східної Європи [5].

Проте першою будівлею соціалістичного реалізму у Софії стала не висотка. 2 червні 1949 р. у Москві помер Г. Димитрова – лідер Болгарської комуністичної партії та людина-легенда свого часу. Ідея про те, що його потрібно було поховати у мавзолеї як Леніна, виникла миттєво. Проблемаю було лише те, що похорон мав відбутися через 8 днів – 10 червня. Архітектори Г. Овчаров і Р. Рибаров з міського архітектурного бюро створили проект за 24 години. Проект було негайно ухвалено Центральним комітетом та Міністерством закордонних справ і, 4 червня пополудні будівництво розпочалося. Роботи завершено вчасно і 10 червня у мавзолеї поховали лідера болгарських комуністів (проте викінчення тривало ще 5 місяців). Архітектура мавзолею була проста, монументальна, це редукована версія класицизму, яка мало нагадувала соціалістичний реалізм. Проте це все-таки перша повоєнна реалізація в соціалістичній столиці [6] (рис. 4).

У серпні 1990 р. прах Г. Димитрова кремовано і розвіяно над Центральним цвинтарем у Софії. Проблема “що робити із порожнім мавзолеєм” перетворилася на проблему національного масштабу і стала темою чисельних дебатів. Навіть деякі опитування показували, що дві третини осіб вважають, що мавзолей потрібно зберегти. Проте його демонтували, оскільки “репрезентував болгарське репресивне минуле”. Демонтаж виявився складним: після першої спроби підризу будівля навіть не похитнулася. На другій спробі під стіни, товщиною 1,5 м довелося покласти 600 кг вибухівки. Проте, коли після другого вибуху дим розвіявся..., “іконічна будівля все ще стояла”. Безуспішною була також третя спроба. Оскільки не вдавалося підірвати будівлю повністю, її стали підірвати фрагментарно, розчищаючи обвалені руїни [7] (рис. 5).

*Рис. 4. Мавзолей Г. Димитрова у Софії,
1970 роки*

(1949 р., арх. Г. Овчаров, Р. Рубаров)

Джерело: [https://ru.wikipedia.org/wikimedia/File:](https://ru.wikipedia.org/wikimedia/File:1969-08-Bulgarien_Sofia_Dimitroff-Mausoleum_fec_Monika_Angela_Arnold_Berlin1.jpg)

1969-08-Bulgarien_Sofia_Dimitroff-

Mausoleum_fec_Monika_Angela_

Arnold_Berlin1.jpg

*Рис. 5. Демонтаж мавзолею Г. Димитрова
у Софії, 1990 р.*

Джерело: <http://balkanza.ru/poslednee-dom-ottsa-bolgarskoj-revoljutsii-georgiya-dimitrova/>

Сьогодні на місці мавзолею стоїть невелике кафе... Проте новий центр Софії все-таки будували. У листопаді 1951 р. задекларовано початок будівництва нового центру як приклад “архітектурної єдності, що відображає велич нашої епохи”. Для цього зроблено перепланування мережі вулиць, утворено площі 9 вересня та Леніна (сьогодні пл. Незалежності), які сформували ансамбль т. зв. “Ларго” (Largo). Восени 1952 р. місце під нове будівництво остаточно розчищено від руїн. Центральним візуальним пунктом нової містобудівної композиції стала будівля Комуністичної партії Болгарії, яку збудовано першою (1950–1952 рр. – проектування, 1952–1955 рр. – будівництво, колектив архітекторів під керівництвом П. Златева), головний фасад якої звернено до пл. Леніна (рис. 6). Вузкий фасад формувався композицією із колон великого ордеру (на чотири поверхи), ліхтарем-надбудовою, оздобленою комуністичною символікою та шпилем, увінчаним червоною зіркою. Від будівлі Комуністичної партії в обидва боки відходили прямокутні блоки будівлі Міністерства електрифікації (1954–1957 рр., колектив архітекторів під керівництвом П. Златева та П. Загорського) та Міністерства важкої індустрії (1954–1957 рр., колектив архітекторів під керівництвом К. Ніколова) (рис. 7). Це сформувало V-подібний монументальний, парадний простір. Містобудівну композицію повинна була замикати будівля Міської ради, проте її не зведено. Містобудівна композиція надзвичайно типологічно подібна до своїх радянських прототипів у прагненні створити довершений художній ансамбль, поєднавши в одне ціле містобудівний задум та архітектурні вирішення з чіткою ідеологічною позицією. Одночасно в архітектуру введено відсилання до болгарської традиційної спадщини. Перед площею встановлено монумент Леніну, демонтований лише у 2000 р., на його місці зараз встановлено пам’ятник Св. Софії, а площу перейменували у площу Незалежності [8].

На відміну від мавзолею Димитрова, комплекс колишньої площі Леніна зберігся у своєму первісному вигляді: з будівель лише демонстровано символи колишньої влади, хоча сліди від їх кріплень чітко видно (рис. 7), червону ж зірку, яка вінчала верх шпиля, демонтували (за допомогою вертольотів) і замінили на прапор. Це всі зміни і, здається, що візуальна домінація будівель, що маніфестують тоталітарну еру, у Софії не особливо когось хвилює. Схожа ситуація у Празі.

*Рис. 6. Колишній будинок Комуністичної партії
Болгарії у Софії, сьогодні –
Будинок народних зборів
(1950–1956 р., колектив архітекторів під
керівництвом П. Златєва)
Джерело: архів С. Лінди, 2017 р.*

*Рис. 7. Фрагмент центральної частини Будівлі
народних зборів у Софії.
Сліди від демонтованих у 2000 р.
символів комуністичної влади
Джерело: архів С. Лінди, 2017 р.*

Прага: готель “Дружба”. Історія будівництва сталінської висотки у Празі істотно відрізняється від попередніх прикладів і тісно пов’язана із діяльністю міністра оборони Чехословаччини повоєнного часу А. Чепічки. Він мав фактично необмежені повноваження у будівництві готелів, яких тоді багато звели завдяки його ініціативі. Перший проект готелю з 1951 р., який вирішено назвати “Дружба” і розташувати у порівняно новій північній ділянці Праги Дейвіце, створено у проектному відділі Інституту військового будівництва. На жаль, через секретність проекту (готель призначався для офіцерів) широкий громадськості його так і не було представлено, хоча існують твердження, що це було доволі ординарне архітектурно-планувальне вирішення: військовий дорміторій, вписаний у прямокутну кубічну структуру. Того самого 1951 р. створено ще один проект під керівництвом архітектора Ф. Єжабки. Проте й новий проект став зазнавати поступових змін, оскільки виникло рішення призначити готель для потреб радянських військових та консультантів, відряджених до Праги. Проект поступово ставав помпезнішим, монументальнішим, набираючи виразних ознак соціалістичного реалізму (взірцем для архітекторів знову став Московський університет ім. Ломоносова, що було закономірно, оскільки А. Чепічка планував запросити на відкриття готелю Й. Сталіна). У 1952–1954 рр. вже розроблено остаточну проектну версію: будівлю розділено на три частини. Бокові крила призначені для порівняно скромних номерів офіцерів, а центральна фешенебельна частина – для військових вищих чинів та консультантів. Центральна частина мала 16 поверхів, а загальна висота (із шпилем) сягала 88 м (рис. 8). Готель пишно декоровано всередині мозаїками та розписами, фасад прикрашений барельєфами, тематичними композиціями (радянські війська визволяють чехословаків) (рис. 9) [9].

Починаючи з 1957 р. (часу введення будівлі в експлуатацію), готель став найбільшим у Празі та найпопулярнішим місцем для зупинок іноземних делегацій. Відтоді почалася кампанія з перейменування готелю і обрано назву – готель “Інтернаціональ”, під якою він функціонував до 1990 років. Після оксамитової революції 1989 р. готель перейшов у власність Holiday Inn group і став називатися “Crowne Plaza”, згодом – знову “Інтернаціональ”. Червону зірку, яка увінчувала шпиль, пофарбовано в зелений колір – корпоративний колір Holiday Inn group, а заодно і колір долара (!). Проте з 2007 р. зірка стала золотою і такою вона є і сьогодні. Після реконструкцій 1996–1997 рр. у декоруванні готелю нічого не змінилося, а з 2000 р. готель є пам’яткою архітектури.

Сьогодні готель “Інтернаціональ” є наймасштабнішим об’єктом у Чехословаччині, який залишений сталінською епохою. Цю епоху засуджують і трактують як ганебну сторінку в історії країни. Проте готелю це надиво не торкнулося (можливо, ще й тому, що він ніколи не домінував у забудові Праги). Ніколи не йшлося про його демонтаж чи хоча б демонтаж червоної зірки. Готель є улюбленим місцем локації російських туристів, а з оглядового майданчика відкривається один із найгарніших виглядів на Прагу. Готель охоче відвідують іноземні туристи і він часто входить у туристичні маршрути як атракція для західного туриста, малознайомого з архітектурою соціалістичного реалізму.

Варшава: Палац культури та науки. Доля Палацу культури та науки у Варшаві сьогодні є найскладнішою та все ще невизначеною. Варшава була майже повністю зруйнована у Другій світовій війні. Відразу після визволення міста від німецьких окупантів Президія Крайової Народної Ради звернулася до радянських влад з проханням допомогти у відбудові міста. Радянські влади відреагували блискавично: у Варшаву відразу направлено велику кількість спеціалістів, які повинні були визначити масштаби руйнувань, а також обрахувати обсяги необхідної фінансової допомоги. 19 лютого 1945 р. шеф економічної комісії при Тимчасовому уряді Польської Республіки В. Пронін написав лист до польських влад з вимогою невідкладно проаналізувати підстави для відбудови Варшави на 1945 р.

Рис. 8. Готель “Дружба”
(згодом “Інтернаціональ”), у Празі.
(1951–1956 рр., колектив архітекторів під
керівництвом Ф. Єжабки)
Джерело: архів С. Лінди, 2015 р.

а

б

Рис. 9. Барельєфи на фасаді готелю
“Інтернаціональ” у Празі.
Джерело: архів С. Лінди, 2015 р.

Вже через кілька тижнів у Варшаву прибула група спеціалістів, яку очолював М. Хрущов. Протягом чотирьох днів комісія проаналізувала масштаби руйнувань та визначила пріоритети у його відбудові. У вересні 1945 р. польська сторона підготувала необхідні пропозиції, які

потрібно було першочергово реалізувати з допомогою радянської влади: відбудова відрізки метро, відбудова житлових кварталів на Муранові чи Вержбіне, будівництво групи адміністративних будинків на вул. Кручій або університетського містечка на Сельцах. Початок був дуже багатонадійний, проте... відбудова міста наступними роками відбувалася винятково за рахунок внутрішніх коштів. Не була реалізована й усна домовленість із самим Сталіним, відповідно до якої за кошти Радянського Союзу повинен був бути відбудований один із кварталів Варшави [10].

Наступні кілька років радянські влади ставилися до відбудови Варшави доволі прохолодно, аж у липні 1951 р. міністр закордонних справ СРСР В. Молотов, перебуваючи з візитом у Варшаві, ніби випадково запитав: “А чи не хотіли б ви побачити у Варшаві такий хмарочос, як у нас?”. Відповідь головного архітектора міста Й. Сігаліна передбачувана: “Ну так, в цілому...”. Отже, справу вирішено, власне, її вирішено раніше, і від польської сторони вимагалася лише формальна згода та визначення місця будівництва висотного будинку.

Локалізація майбутньої будівлі біля вулиці Маршалковської відображала політичне рішення вищого партійного керівництва. Всі ж витрати, пов’язані із проектуванням, будівництвом та інженерним забезпеченням взяла на себе радянська сторона. Авторський колектив архітекторів затверджено самим Сталіним: керівником призначено Л. Руднева, заступником – І. Рожина, а співавторами – О. Хрякова і О. Веліканова. Розпочався проектний процес. Майже анекдотичною є історія про спосіб визначення висоти будівлі: архітекторів розмістили у різних точках міста, а Л. Руднева навіть за Віслою. Над Варшавою літав кукурузник, і коли він був на висоті 200 м, архітектори визнали, що це достатня висота для хмарочоса, оскільки його буде добре видно зі всіх точок міста. Реальні розміри збудованого палацу справді виявилися схожі до визначених експериментально: висота 160 м, а разом із шпилем – 230 м. Польська сторона організувала для проектантів поїздку по історичних містах Польщі, адже необхідно було знайти відповідні шати для національної за формою архітектури. За найтиповіші для польської архітектури стилі визнано ренесанс та класицизм. Оскільки проектні роботи контролював сам Сталін, то перше проектне

вирішення підготовлено надзвичайно швидко: вже у лютому 1952 р. представлено першу версію. А вже на початку квітня 1952 р. до Варшави прибув перший потяг, який привіз робочий проект та макет Палацу культури [11].

Ділянка, обрана під будівництво, знаходилася в самому центрі Варшави і до війни вона виглядала абсолютно інакше: це була ділянка зі щільною квартальною забудовою. Під час війни її майже повністю знищено (рис. 10). Роботи виконували швидко і вже 21 липня 1955 р. Палац культури та науки офіційно відкрито (рис. 11). На свій час це була одна із найвищих будівель Європи. Поверхня забудови становила 55 тис. м², загальний об’єм – 817,5 м³. Варшавська висотка вражала багатством оздоблювальних робіт. Відповідно до першої концепції скульптурне оздоблення палацу мало звестися лише до пам’ятника Сталіну перед головним входом та до бронзового рельєфу Коперника, який би мав символізувати науку. Проте з часом оздоблювальна програма “розрослася”: перед усіма фасадами встановлено алегоричні фігури, які символізували різні види наук та мистецтв, у нішах встановлено фігури робітників, студентів різних національностей (що демонструвало

Рис. 10. Схема, що демонструє забудови центру Варшави до війни та розташування Палацу культури і науки по війні. Джерело: *Aman A. Architecture and ideology in Eastern Europe during the Stalin era...* p. 136

дружбу народів). “Національні за формою” фасади насичені еклектичними відсиланнями до польської архітектури: аттики на бічних крилах а-ля “краківський ренесанс”, ротонда у конгресовому залі – ремінісценція краківського барбакану. Критики захоплювалися народним стилем хмарочосу: “Палац культури і науки повинен бути не лише великим. Палац має бути прекрасним. Як центральний будинок Варшави, соцреалістичної столиці Польщі, має мати характерні риси польської архітектури...” [12].

*Рис. 11. Палац культури і науки у Варшаві
1951–1952 рр., колектив архітекторів під керівництвом Л. Руднєва
Джерело: архів С. Лінди, 2017 р.*

Проте настав 1989 р. Про життя у Польській народній республіці можна було говорити лише негативно. Палац, “подарунок Сталіна”, став символом поневолення Польщі Радянським Союзом. Виникає гаряча дискусія на тему подальшої долі “подарунку” в нових реаліях. Найрадикальнішою була пропозиція знести палац. Літератор М. Кадлець писав: “...багато людей звинувачують палац за ПНР. Своє розчарування, пов’язане із попереднім устроєм, виливають саме на ньому..”. У 1991 р. у Варшаві проведено конкурс на реорганізацію центральної частини міста, де в умовах все-таки рекомендовано залишити Палац на місці як “живого свідка історії”, проте, все ж якось нейтралізувати його роль як просторової та візуальної домінанти. На конкурс надіслано 297 проектів, де представлено найрізноманітніші розв’язання (часом доволі курйозні: наприклад, щільне огороження вищими від Палацу будівлями або його радикальне знесення та відновлення довоєнної мережі вулиць). Переміг проект Б. Белишева та А. Скопінського, де визнано домінуючу роль палацу (за що проект жорстко критиковано). Проте проектні роботи на основі проекту-переможця тривали. Лише в 2006 р. прийнято концепцію реорганізації центральної частини Варшави, де навколо Палацу повинні були спорудити нові хмарочоси. Зі зміною політичної влади у місті висунуто нові вимоги: хмарочосів повинно було стати більше і вони повинні розташовуватися щільніше. Тим часом, у 2007 р. Палац вписано до реєстру пам’яток архітектури за рішенням Воєводського консерватора пам’яток архітектури у Варшаві п. М. Чередиса. Безумовно, це викликало шквал протестів на написання листів до президента, оскільки: “...Палац не є лише “пам’яткою”. Є символом поневолення Польщі радянською імперією, є знаком пригноблення

польського народу” [13]. А тим часом Палац “обростає” хмарочосами, які зводять зокрема й за проектами зірок світової архітектури (як, наприклад, Д. Лібескінда). Хмарочоси створюють нове тло для сталінської висотки, проте, абсолютно не нейтралізують її візуальної домінації.

Останнім часом стосовно демонтажу Палацу виникла бурхлива дискусія, тим більше, що цю пропозицію підтримують офіційні особи. Так, міністр фінансів та розвитку М. М. Аравецький у 2017 р. сказав, що він є за, щоб Палац культури та науки, релікт комунізму, зник з центру Варшави, і що він мріє про це ось вже 40 років. Віцешеф Міністерства оборони Б. Ковнацький заявив, що демонтаж Палацу був би прекрасним подарунком до 100-річчя незалежності Польщі. Натомість, міські влади Варшави критикують цю ідею та стверджують, що: “Люди, які виголошують такі ідеї, не мають поняття про Варшаву” [14]. Дискусія триває..., а тим часом Палац охоче друкують на рекламних буклетах та туристичних флаєрах – він став символом сьогоденної Варшави (рис. 12).

*Рис. 12. Обкладинка буклету із зображенням Палацу культури і науки у Варшаві
Джерело: архів С. Лінди, 2018 р.*

Висновки

Тридцять років – це ще недостатня хронологічна дистанція, щоб оцінити спадщину соціалістичного реалізму. Одне твердження, здається, все-таки безсумнівне. Ця архітектура – це дуже серйозне явище, значення якого не обмежено лише архітектурою. Будівлі мають свій чітко сформований та впізнаваний архітектурний вокабулярій, вони збуджують природні емоції, примушують замислитися над багатьма питаннями, пов’язаними із нашим стосунком до минулого (а, відтак, і до майбутнього) та із перманентними пошуками власної ідентичності.

Вони мають різну долю сьогодні, що є своєрідним “історичним бумерангом” стосовно історії їхнього постання. Чим агресивніше та брутальніше інтегровані будівлі у структури міст, тим більше відторгнення можна спостерігати у сучасному суспільстві. Такими прикладами є ставлення до висоток у Празі та Варшаві. У першому випадку ініціативу взяв прорадянський чехословацький уряд, проектували тодішній готель “Дружба” чехословацькі архітектори, той сама будівля ніколи не

відігравала значної ролі в архітектурному образі міста і була розміщена далеко від історичного центру. Сьогодні до готелю доволі спокійне ставлення, не йдеться про демонтаж і навіть зірка – символ комуністичного панування – залишилася на місці. Інакша ситуація у Варшаві: Палац культури запроектовано і збудовано радянськими архітекторами у рекордні терміни, встановлений у самому серці міста, збудований тоді, коли Варшава перебувала у руїнах і потребувала грошей на відбудову житла та інфраструктури. Проте Радянський Союз “подарував” гігантський палац, про який ніхто не просив. Він потрібен був лише, як символ ідеологічного панування, саме так і його трактують сьогодні (хоча, за іронією долі Палац став символом сьогоднішньої Варшави). Демонтаж зірок та іншої комуністичної символіки нічого не змінив: мова про його розбирання перманентно спричиняє бурхливі дискусії, в яких холодний економічний розрахунок не завжди отримує верх над емоційним ставленням до свого минулого. Натомість, у Софії та Бухаресті декомунізація обмежилася усуненням зірок з гербів на фасадах будівель. Будівлі стоять, виконують свої функції і, здається, їх повстання є лише сторінкою історії. Можливо, цьому сприяють і доволі стабільні політичні стосунки із сьогоднішньою Росією, як спадкоємицею Радянського Союзу.

Історію долі сталінських висоток у столицях країн соціалістичного табору ще пишуть. Ще формується ставлення до них, яке віддзеркалює минуле, і майбутнє деяких будівель все ще непередбачуване.

1. Åman, A. (1992), *Architecture and ideology in Eastern Europe during the Stalin era: an aspect of Cold War history*, The MIT Press; First Edition. – s. 135–36. 2. Nemteanu R. (2009), *The “Scânteia House” in Bucharest – a Proposal for Nomination to the World Heritage List* // <http://nbn-resolving.de/urn:nbn:de:bsz:16-ih-200954> [Accessed 02/03/2018]. 3. Ibidem. 4. Ibidem. 5. Åman, A. (1992), *Architecture and ideology in Eastern Europe during...* p. 141. 6. Ibidem. – p. 142–143. 7. “Communist bastion finally crumbles”, BBC News. 1999–08–27 // <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/431854.stm> [Accessed 01/03/2018]. 8. Czepczyński M., (2008), *Cultural Landscapes of Post-socialist Cities: Representation of Powers and Needs*, Ashgate Publishing, Ltd.. – p. 90. 9. Pech V. (2010), *Praha stavěžata*, Vydal Václav Pech v Praze. – s. 43–44. 10. Zieliński, J. (2012), *Pałac Kultury i Nauki, Łódź*, Księży Młyn Dom Wydawniczy. – s. 18. 11. Ibidem. – s. 19–21. 12. Ibidem. – s. 71. 13. Ibidem. – s. 83–84. 14. Szaniawski P. (2017), *Czy Pałac Kultury i Nauki w Warszawie należy zburzyć? Polacy nie mają wątpliwości – pokazał sondaż SW Research dla serwisu rp. pl., Przegląd*, 23.11 // <http://www.rp.pl/Spoleczenstwo/171129613-Sondaz-Kto-chce-zburzyc-Palac-Kultury.html> [Accessed 02/03/2018].

S. Linda, L. Shuldan*

Lviv Polytechnic National University,
Department of Design and Bases of Architecture,
Department of Architectural Design and Engineering

RETHINKING OF THE PAST: THE FATE OF SOCIALIST REALISM BUILDINGS IN THE CAPITALS OF FORMER EASTERN BLOCK COUNTRIES

© Linda S., Shuldan L., 2018

In 1992 an extremely interesting study by professor Umeå University of Sweden, Anders Åman, “Architecture and Ideology in Eastern Europe during the Stalin era: an aspect of the history of the Cold War” was published. It was a rare and valuable work, which discussed the expansion of the architecture of socialist realism from Moscow to the west in order to establish a communist ideology. Expansion often took forms rather aggressive and brutal, however, the ideologists of the regime were positioned as good and visualized in the form of the construction of new buildings in the forms of socialist realism.

It will soon be 30 years since the socialist camp became a story. The governments of the country have changed, the vectors of their development and geopolitical priorities. But there are buildings. They stand and remind of a complex past, which many recall with nostalgia, and many with pain. These buildings have now become part of a historic heritage, often an “undesirable” heritage, and in many countries a proper attitude towards these buildings has clearly formed, which is likely to reflect the attitude towards the socialist past, and perhaps actual relations with Russia as the successor to the Soviet Union.

The purpose of the article is to find out the value of buildings of the era of socialist realism in the modern ideological and cultural space of the capitals of the countries of the former socialist camp on the example of Prague, Bucharest, Sofia, and Warsaw.

Thirty years is still an insufficient chronological distance to appreciate the legacy of socialist realism. One statement, it seems, is still undoubted. This architecture is a very serious phenomenon whose significance is not limited to architecture alone. These buildings have their well-established and recognizable architectural vocabulary, they excite genuine emotions, make them think over many issues related to our relationship with the past (and, hence, to the future) and with the constant search for our own identity.

Their different fate today is a kind of “historical boomerang” in relation to the history of their uprising. The more aggressive and brutal forms were their construction, the more rejection can be observed in modern society. Examples of this are the attitude towards highs in Prague and Warsaw. In the first case, the initiative came from the pro-Soviet Czechoslovak government, Czechoslovak architects designed the then-friendly Druzhba hotel, the building itself never played a significant role in the architectural image of the city and was located far from the historic center. Today, the hotel is relatively calm, there is no talk of dismantling, and even the star – a symbol of communist rule – remained in place.

Otherwise the situation in Warsaw: The Palace of Culture was designed and built by Soviet architects in record time, set in the heart of the city, built at a time when Warsaw was in ruins in need of money for housing and infrastructure renovation. However, the Soviet Union “presented” a gigantic palace that nobody asked for. He needed only as a symbol of ideological domination, and this is what he interpreted today (although, ironically, the palace became the symbol of today's Warsaw). The dismantling of stars and other communist symbols did not change anything: the talk of his disassembly constantly causes heated discussions. Instead, in Sofia and Bucharest, de-communization was limited to eliminating stars from coats of arms on the facades of buildings. The buildings stand, perform their functions, and it seems the story of their uprising is just a story page. Perhaps this is also supported by a rather stable political relationship with today's Russia, as the successor to the Soviet Union.

The history of the fate of the Stalinist skyscrapers in the capitals of the countries of the socialist camp is still being written. Still the attitude towards them is formed, which reflects the relation to its past, and the future of some buildings and still unpredictable.

Key words: architecture, socialist realism, capitals of the countries of the former socialist camp.